

ISSN: 2587-2532 | e-ISSN: 2587-1862
<http://www.filistin.org>

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
Sayı: 4 (Kış 2018)

Yayın Geliş Tarihi: 15.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 18.12.2018

BPS- Bulletin of Palestine Studies
Issue: 4 (Winter 2018)

Submission Date: 15.11.2018
Acceptance Date: 18.12.2018

Kitap İncelemesi: Benjamin Fortna, *The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent*, Oxford University Press, Oxford, New York 2016. XIV+341s, ISBN: 978019049244

Ü. Gülsüm POLAT: <https://orcid.org/0000-0003-0048-8467>

Bu Kitap İncelemesine atf için: Ü. Gülsüm Polat, İnceleme: "The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent", Benjamin Fortna, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 4 (2018): 67-71.

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Kitap İncelemesi: Benjamin Fortna, *The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent*, Oxford University Press, Oxford, New York 2016. XIV+341s, ISBN: 978019049244

Türkiye’de yakın dönem çalışmalarının en gizemli konularından birisi olan Teşkilat-ı Mahsusa ve bu bağlamda teşkilat ile ismi sıkça anılan Eşref Kuşçubaşı üzerine hazırlanan Benjamin Fortna’nın çalışması 9 bölümden oluşmaktadır. Çalışma ciddi bir kaynak araştırmasının ürünü olarak kendisini göstermektedir. Çalışmanın içeriğine bakıldığında, giriş olarak yazılan *Tales from Trunk* başlıklı kısım Kuşçubaşı Eşref’in kişisel evrakının yazara nasıl intikal ettiği ve bu evrakların niteliği hakkında bilgi vermektedir. Bu kısımda yazar Kuşçubaşı’nın evraklarındaki eksiklikler üzerinde durmaktadır. Özellikle Kuşçubaşı’nın hayatının zorlu yollarının, bu çalışmanın ortaya çıkmasını ne denli zorlaştırdığı açıklanmaktadır. Yazar çalışmasında Kuşçubaşı’nın ailesinden kendisine intikal eden evrakı esas almakla birlikte evraklardaki kopuklukların da etkisiyle çok daha detaylı bir araştırma yapma ihtiyacı hissettiğini açıklayarak araştırmanın verilerini takdim etmektedir. Bu bağlamda Fortna’nın, Eşref Kuşçubaşı ile ilgili olarak Türkiye ve İngiltere’de araştırmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Başta Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE) olmak üzere, Başbakanlık Osmanlı, Başbakanlık Cumhuriyet, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi’nden ve Ankara’da bulunan Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi’nden, İngiltere’de ise Imperial War Museum koleksiyonları, Oxford University St. Anthony College Middle East Archive ve yine Oxford Deedes Koleksiyonu başta olmak üzere Londra’da bulunan The National Archives’ın Foreign Office ve War Office evrakından faydalanmıştır. Bunun dışında yazar, Parlamento Arşivi’nde bulunan Lloyd George evrakı ile SOAS Kütüphanesinde bulunan özel koleksiyondan da istifade etmiştir.

Fortna çalışmasında teknik olarak arşiv kaynaklarını ve ilk elden diğer belgeleri esas almak istemiştir. Eşref Kuşçubaşı gibi oldukça mobilize bir karakterin hayat hikayesinin peşinde olmanın, çalışmanın başlıca zorluğunu teşkil ettiğini belirtmektedir. Diğer taraftan çalışmanın başından sonuna kadar Eşref’in Çerkez kimliğinin ona sağladığı iletişim ağlarını, avantajları ve dezavantajları anlatmaktadır. Çalışmada Kafkasya kökenli olan Eşref’in babasının Sultan Abdülaziz’in doğancıbaşılığına yükselmesiyle başlayan bu aidiyet kodlarını sonuna kadar takip etmek mümkün olabilmektedir. Eşref’in hayatının aktif gençlik yıllarına tesadüf eden dönemin İmparatorlukta siyasi ve askeri açıdan çok hızlı değişen bir süreç ile çakışması, Eşref’in hayatını anlamak açısından önemlidir ve yazar söz konusu gelişmeleri Eşref’in hayat çizgisiyle kesiştiği ölçüde açıklamaktadır.

---

* Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Kütahya, Türkiye (gulsumpolat26@gmail.com)

Çalışmanın, kurgusal açıdan biyografi yazımında tercih edilen türlerden biri olan *episodic* (olaylara bağlı ilerleyen) biyografi kapsamına girdiği belirtilmektedir. Eşref Kuşcubaşı'nın hayat çizgisini takip ederken karşılaşılan sorunlar yüzünden, Fortna tüm arşiv çalışmasına ve diğer kaynaklara rağmen onun hayat hikayesini *episodic* olarak yazmayı tercih etmiştir. Zira tüm araştırma malzemelerine rağmen doğumundan ölümüne kadarki süreci arada boşluklar bırakmadan yazabilmenin mümkün olmadığına kanaat getirmiştir. Bu anlamda çalışmanın sınırlılığını ortaya koymuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı sarayı çevresinde geçen erken dönemi yaşamı ve yarım kalan askeri eğitimi, Arabistan'a babası ve Sami ile gönderilmesi ve sonrasında İzmir'e dönüşü ve burada 1908 devriminden sonra kendisine İzmir bölgesinde bir çeşit jandarmalık görevi verilmesi gibi oldukça ilginç konulara değinilmektedir. Yazar bu bölümde Eşref'in nasıl yaşamının geri kalan kısmındaki kişiliğini oluşturan pek çok gelişmeyle karşılaştığını oldukça akıcı bir dille anlatmaktadır. nc bölümde Eşref ve Fedai Zabitan olarak nitelendirilen görevlilerin Libya'ya seyahatleri ve İtalyan işgaline karşı direnişi organize etmeleri anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde Balkan Savaşlarının patlak vermesi ile birlikte Eşref'in burada giriştiği mücadele anlatılmaktadır. Balkan Savaşlarının ilkinde İstanbul'un savunması görevinde yer alan Eşref'in ikinci Balkan harbinde Edirne'nin geri alınmasında düşman hatlarına yönelik gerilla harbini yönettiğine değinilmektedir. Çalışmanın beşinci bölümü I. Dünya Savaşı yıllarında Eşref'in faaliyetleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın altıncı kısmı Eşref'in I. Dünya savaşı sırasında, 1916'da yaşanan Arap isyanı nedeniyle merkezle iletişimi kesilen Yemen'e ulaştırılması gereken altınları sözü edilen yere götürme çabası ile ilgilidir. Faysal'a bağlı Arap kabileleriyle yaşadığı çatışmada yaralanması, iyileşmesi ve Kahire'de İngilizlere teslim edilmesi, yani esareti konu edilmektedir. Çalışmanın yedinci kısmı Eşref'in İngiliz esir kampındaki günlerini ele almakta ve buradan gönderildiği Malta'daki günlerine yoğunlaşmaktadır. Fortna'nın çalışmasında ayrıntılarıyla anlatılan esaret, Eşref'in 1920'de İngilizlerin onu serbest bırakması ve İstanbul'a dönmesiyle son bulmaktadır. Çalışmanın sekizinci bölümü Eşref'in Milli Mücadele yıllarında yaşadıklarına yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi yerel direniş liderleriyle işbirliği halinde başlattığı süreçte Eşref'in de bölge kumandanlığına atandığına, ancak Ahmet Anzavur'un Adapazarı'ndaki faaliyetleri yüzünden Ankara Hkmetinin şüphelerini çekmeye başladığına değinilmektedir. Söz konusu şüphelerin oluşmasında Eşref'in Enver Paşa ile geçmişe dayalı sıkı ilişkinin de etkili olduğuna işaret edilmektedir. Bundan sonra Eşref'in Yunan tarafına geçerek Mustafa Kemal'in yerini almak amaçlı dağınık girişimlerde bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Çalışmanın dokuzuncu bölümü Eşref'in 1920'den sonraki hayatının kısa bir özetidir. 150'likler listesinde yer alması, önce Yunanistan sonra Mısır'da yaşaması, problemleri ve "kötü nn" düzeltmek için verdiği mücadele anlatılmaktadır. Çalışma Eşref'in Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içerisindeki yerine dair bir tartışma ile son bulmaktadır.

Eşref Kuşcubaşı gibi bir ismin hayatını konu alan bir eserin yayımlanmış olması, Türk akademisinde çok farklı alanlarda çalışma yapanlar için dikkate değerdir. Bu

anlamda Eşref Kuşçubaşı'nın hatıratı başta Teşkilat-ı Mahsusa'nın yapısı üzerinde derinlemesine inceleme yapanlar ve Libya, Balkanlar ve I. Dünya Savaşı sırasında gayrinizami harbin yapısını bilmek isteyenler için akademik düzeyde veri sağlamaktadır. Ayrıca Çerkez kimliği ve bağlantıları da konunun ilgilileri açısından ilginç veriler ortaya koymaktadır. Anadolu hareketinin başlamasından sonra Eşref'in bölgesel direnişe dahil olması, 1920'den itibaren Mustafa Kemal'in bölgesel ve özerk olan grupları kontrol altına almaya başlaması ve Çerkez Ethem ile birlikte Yunan birliklerince kontrol edilen tarafa geçmesi süreci de özellikle 150'likler gibi üzerinde pek çok tartışmanın olduğu meseleler üzerine çalışanlara bilgi sağlamaktadır. Yazar Milli Mücadele ekibi ile Kuşçubaşı'nın tam olarak ne zaman koptuğunu tespit edememesine rağmen bu kopuşun muhtemel sebeplerini sıralamaktadır. Yazar bu meselelerle ilgili argümanlarını genelde Kuşçubaşı'nın eşi Pervin'in yazılarından yola çıkarak oluşturmaktadır. Fortna çalışmasında Eşref'in Ankara ile bağlarını koparmasından sonra izini sürmenin daha da zorlaştığını ifade etmektedir. Önce Yunan hattına geçişi ardından da Mısır'a gidişi burada işlenmektedir. Yazar Eşref'in hayatının 1920'den öldüğü 1964'e kadar olan safhasının –Eşref gibi bir şahsiyet için– önemli olmadığını belirtmektedir. Ancak Eşref'in en fazla yazdığı dönemin bu 44 yıl olduğunu düşünürsek Fortna'nın yargısının fazla iddialı olduğu söylenebilir. Eşref'in bu dönemde yazdıkları ve seyahatleri olmasaydı, Fortna'nın çalışması da bu şekliyle ortaya çıkamazdı. Bu nedenle önemsizlik hükmü havada kalmaktadır. Diğer taraftan bu kısımda özellikle Türk okuyucu için detayları pek de bilinmeyen, Eşref ile Çerkez Ethem'in Midilli'de kurdukları "Anadolu İhtilal Komitesi" isimli yapıya, kimi girişimlerine ve Ankara merkezli Türk devletine yönelik nasıl bir faaliyet içerisine girdiklerine değinilmektedir. Yunan devleti ve Müttefiklerin finansmanı ile Ege kıyılarından zaman zaman çeşitli saldırılar düzenledikleri anlatılmaktadır. Burada verilen bilgiler, Eşref'in karmaşık şahsi mücadelesinin bir parçası gibi görünmekle birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının ne denli farklı tehditlerle çevrili olduğunu göstermesi açısından konuyla ilgili süreçleri araştıranlara veri sağlamaktadır. 1938'de 150'liklere af çıkmasına rağmen Yunanistan'dan dönmeyen Eşref'in Yunanistan devletinin Osmanlı sürgünlerini ülkede istememesi üzerine 1940'larda Mısır'a geçtiği, çalışmadan anlaşılmaktadır. Fortna'nın aktardığı gibi Eşref 1950'lerde ülkeye dönmüş ve zamanının çoğunu hatıralarını yazmaya ve çeşitli arkadaşlarıyla yazışmaya ayırmıştır. Ayrıca çeşitli zamanlarda birlikte çarpıştığı arkadaşlarını ziyaret etmek için seyahatler yapmıştır. Bu kısmın ardından yazar Eşref'in ailesinin yazara açtığı evraklarının niteliği hakkında bir değerlendirmeye yer vererek çalışmayı tamamlamaktadır.

Çalışmada özellikle Eşref'in hayat çizgisinin, karşısına çıkan bazı olaylar nedeniyle nasıl savrulduğu gösterilmektedir. Bu anlamda Fortna imparatorluğun son dönemine tesadüf eden hayat hikayesini incelerken, bu kuşağın hayatının ne denli zorlayıcı deneyimlerle dolu olduğunu tahayyül etmemize imkân verecek tutarlı bir betimleme sunmaktadır. Yukarıda açıklandığı, üzere birbirinden bağımsız ve farklı pek çok alanla ilgili araştırmalar için veri sağlaması, çalışmanın en önemli katkısıdır. Diğer taraftan yazar, yakın dönem Türkiye tarihinin önemli meselelerinden olan "Ermeni tehciri" meselesinde yaşananları "soykırım" ifadesiyle tabir etmekle Batı

literatüründe yaygın olan bir seçimde bulunmuştur. Ayrıca çalışmada bazı yorumların fazla genelleme içerdiğini söylemek mümkündür. Bu da Osmanlı'daki Alman nüfuzu ile ilgili olarak, Cihad-ı ekber ilanının II. Wilhelm'in arzusunun yerine getirmekten başka bir şey olmadığı imasını içeren ifadelerde kendini göstermektedir. Benzer bir vurgu Osmanlı subaylarının Libya harekâtında uygulayabildikleri modern savaş taktiklerini Almanlardan öğrendiklerine dair ifadelerde kendisini göstermektedir. Bu tutum, gücünü kara ordularının savaşta mukavemetiyle gösteren ve çeşitli değişimlere rağmen bu yapısını sürdürmeyi başaran Osmanlı kara ordusunu ve Türk kurmaylarını, kısaca tüm askeri modernleşme sürecini fazlaca basite indirgemek gibi bir sonuç vermektedir. Zira 1878'den 1914'e kadar geçen süreçte oldukça önemli bir tecrübe edinilmiştir. Bunlar dışında bazı dikkat çekici ayrıntılar da çalışmada karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Sepcial Forces (Özel Birlikler/Teşkilat-ı Mahsusa) içerisinde Eşref'in doğrudan kontrolünde olan 40 kişilik Afgan grubundan söz eden yazar, bu grubun iyi teçhizatlı olduğunu, İngiliz Martini-Henrys ya da Alman mavzeri kullandıklarını yazmaktadır. Eşref'in evrakından olduğu düşünülen bu bilgi, ATASE Arşivi'nde yer alan bazı resmi yazılarla çalışmaktadır. Eşref Ebu'l-Feridun Bey ismiyle Süleyman Askeri Bey'e yazdığı mektupta Afganların geldiğini, bölgeden urban toplamakta zorlandıklarını, parasızlığın hat safhada olduğunu, beraberindekilerin pabuçlarının dahi olmadığını yazmaktadır.¹ Eğer bu Afgan gruplar birbirinden farklı ise Fortna'nın tespitleri doğru olabilir; ancak grupların birinde pabuç bile yokken diğerinde Alman silahlarının olması ihtimali yüksek görünmemektedir.

Bu gibi başka evrakla çelişkili bilgilerin, yazarın araştırması sırasında karşısına çıkan kaynakların yönlendirmesinin bir sonucu olduğu düşünülebilir. Ancak Fortna'nın akıcı bir üslupla kaleme aldığı eserinde, okuyucu belli noktalara yönlendirirken açıkça belirtmeden kendi tercihlerini ön planda tuttuğu görülmektedir. Olaylar arasında net bağlantıların kurulmadığı noktalarda yazarın yaptığı yorumsal bağlantı ve geçişler, akademik kaygıları olmayan okuyucuyu fazla rahatlatmese de ilgili süreçlere yakından bakanlar için sorguya açıktır. Buna dair ilginç bir örneğe, çalışmanın başlarında rastlanmaktadır. Yazar burada Eşref'in "kurbanlar yaratan ve bir bakıma da kurban seçilen kaderini" açıklarken onu Rumlara karşı etnik temizlik yaparken kurbanlar yaratan, ancak Kemalist rejimle yolları ayrı düştüğü zaman Mustafa Kemal'in etrafındaki bazı kişilerce kısıktılması yüzünden kurban durumuna düşen biri olarak tsvir etmektedir. Olayları detaylandırdığı son bölümde ise Eşref'in başına gelenlerin sadece kısıktmalarının sonucu olmadığı, yine yazar tarafından ortaya konulmaktadır. Rumlara karşı "etnik temizlik" organizasyonlarının içinde yer aldığı iddiasını Ermeniler için kullanmaktan imtina etmesine rağmen oldukça zorlama bir bakış açısıyla kayıtları arasında Ermenilerden "tümör" diye bahsettiğinden hareketle tehcirlerine karşı olmadığı yorumuna ulaşmaktadır. Çalışmanın eleştiriyi hak eden önemli yönlerinden birisi de, Eşref'in kişisel evrakının beklentiyi karşılamayan niteliğidir. Bu evraklardan önemli

---

¹ ATASE, BDH, K: 1829, D: 7, F: 1-3.

bir kısmının eşi Pervin ile yazışmaları ve Pervin'in hatıratı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların detaylarını okuyucu anlamakta zorlanmaktadır.

Bu değerlendirme yazısı, çalışma orijinalinden okunduktan sonra yazılmıştır. 2017 yılı içerisinde ise Timaş Yayınlarından *Kuşçubaşı Eşref: Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı* ismiyle Selçuk Uygur'un çevirisiyle yayınlanmıştır. Kitabın bu haliyle ismi kulağa oldukça güzel gelmekteyse de kitabın orijinalinde yer verilmeyen biçimde Eşref Kuşçubaşı'nın "Subay" olarak betimlenmesi, okuyucuyu yanıltabilecek düzeyde bir yanlışlık olarak dikkat çekmektedir. Zira Eşref subay olamamıştır. Yine de Türkçe'ye çevirisinin oldukça başarılı bir şekilde yapılmış olması, Türkçe literatür açısından çok faydalı olmuştur.

Uzun sayılabilecek bir literatür geçmişi olan Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ve faaliyetleri konusuyla ilgili çalışmalar içerisinde Philip Stoddard'ın kitabı bir doktora çalışması olması açısından uzun zaman öncelikli kaynak olmuştur.² Teşkilat-ı Mahsusa literatürünün büyük kısmı teşkilatı, üyelerini ve iş görme biçimini anlama çabaları oluştururken bu organizasyon içerisinde olanların kimlikleri ve kişiliklerini dokümanter olarak incelemek, çoğu zaman mümkün olmamıştır. Eşref'in hayatından da anlaşılacağı üzere, dönemin koşullarının zorluğu yüzünden eğer ilgili kişi bir hatırat yazmadıysa olup bitenlerin kayıtları ya parça-bölük ya da nâ-mevcuttur. Fortna'nın Eşref Kuşçubaşı gibi bir ismin biyografisini yazması, 20. yüzyılın başında imparatorluğun içinden geçtiği süreçte sorumluluk mevkilerinde yer alanların, özellikle de Teşkilatı Mahsusacıların hali ruhiyesini anlamak ve bu dönemle ilgili değerlendirmeleri daha doğru bir yere oturtabilmek bakımından önemli katkılar sağlamaktadır. Benzer biçimde, Eşref'le aynı dönemlere şahitlik etmiş şahsiyetlerin izini sürenler için de metodolojik açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

---

² Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, çev.; Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 2003. Stoddard'ın çalışmasının temelden hataları ve Osmanlı istihbaratının yanlış bir algıyla II. Abdulhamid'in hafiye teşkilatının bir devamı algısını ve diğer eksiklikler konuyla ilgili arşiv temelli çalışanlarca tespit edilmektedir; Polat Safi, "A First Button Done up Wrongly: Revisiting Philip H. Stoddard's "Special Organization" after Half a Century", (basım aşamasında). Makalenin yazarı Polat Safi'ye paylaşımı için teşekkür ediyorum.